

door
FRANS VREESWIJK
ARDIN MOURIK
MAARTEN NEUTEBOOM
ERIK DRENTH
DEREK BULTHUIS

Kom op, CDA, debatteer!

Terwijl de leider van het CDA, Jan Peter Balkenende, het publieke debat naar de rechtszaal verplaatst en weigert de discussie over het christendom en de islam aan te gaan, zijn de jongeren van het CDA volop bezig met nadenken en discussiëren over de thema's die er nu in Nederland toe doen, zoals integratie, de nationale identiteit en de rol van religie in het openbare domein. Een groep jongeren van het CDJA heeft een nota geschreven over het publieke gezicht van religie in ons land. De nota zal op het voorjaarscongres van de jongerenorganisatie, dat op 23 en 24 mei wordt gehouden, het uitgangspunt vormen van een interne discussie. *Opinio* presenteert een selectie uit deze discussienota.

De scheiding van kerk en staat

WIE SPREEKT EN schrijft over religie in het publieke domein, krijgt altijd te maken met het beginsel van de scheiding van kerk en staat. Liberale stromingen betogen dat dit beginsel bestaat dankzij het denken in de Verlichting. Sowieso worden – in het huidige maatschappelijke debat – de rechtsbeginselen en waarden waarop de democratische rechtsstaat en de mensenrechten berusten, toegeschreven aan de Verlichtingsperiode en de Franse Revolutie (1789). In dit denken heet het dan niet zelden dat staat en maatschappij de drukende last van een kerk die hongerde naar publieke macht, van zich af hebben kunnen schudden.

Het bovenstaande is echter wel een radicaal liberale inkleuring van de loop van de geschiedenis. Het was immers al in het Romeinse Rijk dat Augustinus betoogde dat kerk en staat twee verschillende grootheden zijn met een eigen rol in de wereld. Een ander voorbeeld is Maarten Luther, die met zijn Tweerijkenleer een scheiding van kerk en staat betoogde. Zowel in het Nieuwe Testament als in de periode van het vroege christendom treft men de gedachte dat de kerk de samenleving in politieke zin zou moeten domineren niet aan. De overbekende woorden van Jezus Christus: "Geef dan den keizer, dat des keizers is, en Gode, dat Gods is" (Matth. 22:21), verklaren waarop de vroege kerk de erkenning van een wereldlijk en geestelijk domein onder meer baseerde.

Tijdens de Franse Revolutie heerste er een fel antireligieuze stemming. Deze stemming resoneert vandaag de dag in de woorden van degenen die beweren dat de overwinning op het geloof nodig was om een democratische staat te stichten. De stichters van de eerste democratieën moesten het volk een plaats in de natie staat geven. Het volk lag ten grondslag aan de staat, maar het moest ook een plaats

in het staatsbestel krijgen. De representatieve democratie was daarvoor een werkende oplossing. Het volk transcendeert in het parlement, dat centraal staat in de moderne westerse staat. Het concept van representatie had onmogelijk kunnen bestaan als het christendom daarvoor niet de basisconcepten had aangedragen. In het christelijk geloof representeert het avondmaal/de eucharistie het lichaam van Christus en daardoor zijn gemeente. Christus is op een transcendente wijze aanwezig in het brood en de wijn van het sacrament, zoals het volk in het parlement aanwezig is. Het is onmogelijk te begrijpen hoe het volk zowel aan de grondslag van de staat ligt als in hem gerepresenteerd wordt, zonder het inzicht dat het concept van het parlement ten diepste transcendent is. Het idee van een representatieve democratie is niet ondanks maar dankzij religie ontstaan. We zouden zelfs kunnen zeggen dat elke constitutie 'geseculariseerde theologie' was.

Hiermee geeft het christendom aan dat het niet hoeft te botsen met de beginselen van de democratische rechtsstaat. Dezelfde nuanceringen op het libertaire denken zijn te maken wanneer we denken aan: menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Begrippen die nauw verbonden zijn met christelijke noties van de mens als beeldrager van God, de gelijkheid van iedere mens voor zijn Schepper en naastenliefde. Zo bezien is het dan ook niet verwonderlijk dat Mark Rutte, politiek leider van de VVD, onlangs pleitte voor het opnieuw erkennen van de joods-christelijke wortels van de Europese cultuur in het beginselprogramma van de VVD.

STELLING 1 De rol van het christendom bij de totstandkoming van onze moderne democratische rechtsstaat is essentieel en verdient meer erkenning. In de Nederlandse Canon dient deze rol te worden opgenomen, zodat leerlingen een beter begrip krijgen van de waarden waarop de democratische rechtsstaat berust.

VOLGENDE WEEK IN OPINIO

De CDA'ers Jeroen Alting von Geusau, Rob Göring en Paul van Geest reageren op het artikel van Jaffe Vink, in *Opinio* van 4 april, over de 'geheime rede van Balkenende', die een pastiche bleek te zijn. Ze nemen afstand van de vorm van de pastiche, maar nemen de oproep tot debat over christendom en islam ter harte. Volgens hen bemoeilijken de secularisering, de erosie van kennis over het christendom en het gebrek aan christelijk historisch besef de dialoog met de islam.

Religie in het publieke domein

DE LAATSTE JAREN is in Nederland, maar ook in andere Europese landen, met name de scheiding van kerk en staat ter discussie gesteld. Vooral de opkomst van de islam heeft geleid tot discussies over een situatie die sinds anderhalve eeuw een bepaalde balans had gevonden. In Nederland betekent de scheiding van kerk en staat vooral een institutionele scheiding. Kerk en staat zijn beide op hun eigen terrein autonoom, maar dat wil niet zeggen dat religie en politiek ook gescheiden zijn. De staat neemt ten opzichte van de kerken en andere religieuze stromingen een zo onpartijdig mogelijke positie in vanuit zijn eigen taak, die erin bestaat publieke gerechtigheid te bewerkstelligen.

In andere Europese landen vindt men variaties op de Nederlandse situatie. In Frankrijk kent men bijvoorbeeld een zeer strikte scheiding van kerk en staat. Elke uiting van religie in het publieke domein wordt geweerd. Op scholen zijn hoofd- en religieuze symbolen als kruisjes verboden. In Scandinavische landen en Groot-Brittannië komen we echter meer gemengde vormen tegen. Zo houdt de Deense staatskerk het bevolkingsregister bij en is het Engelse staatshoofd tevens hoofd van de Anglicaanse kerk.

De huidige opleving van religie gaat gepaard met een aantal problemen. Recente kwesties in Nederland, Denemarken en Duitsland rondom de vrijheid van meningsuiting tonen wel aan dat godsdienstige opvattingen en de waarden van de democratische rechtsstaat flink kunnen botsen. Wie daaruit de conclusie meent te moeten trekken dat godsdienst thuishoort achter de voordeur, toont zich echter buitengewoon naïef. De religieuze overtuiging van mensen strekt verder dan enkel hun thuis; vaak vloeien daar ook maatschappelijk relevante opvattingen uit voort. Religieuze drang om zich maatschappelijk te laten

Helaas komt het nogal eens voor dat men met een beroep op vrijheden onvrijheid laat bestaan. Zo is het bijvoorbeeld mogelijk om met een beroep op de vrijheid van godsdienst vrouwen in een boerka te laten rondlopen. De andere kant van de medaille is wel dat deze opvatting een onvrije situatie voor vrouwen veroorzaakt

gelden los je niet op door religie te isoleren als een huiselijke aangelegenheid. Het gaat er uiteindelijk om dat religie een passende plaats krijgt in de samenleving en dat gelovigen niet nodeloos op afstand worden gezet. "Wie religie en politiek wil scheiden, heeft van beide niets begrepen," is dan ook een bekende uitspraak van Gandhi.

STELLING 2 De scheiding van kerk en staat mag er nooit toe leiden dat religie volledig uit het publieke domein wordt geweerd.

Joods-christelijke en humanistische tradities

IN DE WESTERSE cultuur heeft het christendom bewezen dat geloof een positieve bijdrage kan leveren aan het samenleven. Sterker nog: de westerse cultuur in haar huidige vorm had niet bestaan zonder de joods-christelijke tradities, die verweven raakten met de Grieks-Romeinse tradities van de Oudheid. Helaas is deze traditie zowel vroeger als nu soms verkeerd begrepen of genegeerd.

In de Middeleeuwen probeerde de katholieke kerk zijn macht uit te breiden tot het domein van de staat. Vandaag de dag worden we geconfronteerd met problemen die op hetzelfde terrein liggen. Veel immigranten uit niet-westerse landen maken in Nederland voor het eerst kennis met de democratische rechtsstaat en zijn principes.

De ontkerkelijkheid en de immigratiestromingen hebben van Nederland een – in cultureel en religieus opzicht – zeer pluriform land gemaakt. Nederland wordt dus bevolkt door mensen met heel verschillende opvattingen en overtuigingen. Al die mensen moeten met elkaar samenleven binnen de grenzen die de democratische rechtsorde ons stelt. Die grenzen worden de afgelopen jaren niet zelden getest door de heftigheid waarmee religie is teruggekeerd. De islam houdt ons een spiegel voor

en vraagt ons wáár de Nederlandse identiteit voor staat.

Belangrijk bij de beantwoording van die vraag is dat we ons niet cultuur- en godsdienstrelativistisch opstellen. De Nederlandse rechtsorde heeft zijn beslag gekregen in de loop der geschiedenis en bestaat dankzij culturele ontwikkelingen in Europa, gestempeld door joods-christelijke en humanistische tradities. Die tradities hebben veel te bieden wanneer het gaat om beschavende, redelijke en matigende invloeden. Zeker de gelovige van nu dient zich te realiseren dat zijn geloof geen gemeengoed is. Juist om vrijheden te waarborgen is het van belang dat de scheiding van kerk en staat – en andere grondrechten – geaccepteerd wordt.

De staat is er om publieke gerechtigheid te bevorderen. Het individu kan in vrijheid en verantwoordelijkheid leven, omdat de staat het recht en de vrijheid van allen waarborgt. De staat is daarmee een alomvattend, geordend geheel dat een gemeenschap vormt, een toestand van recht, orde, evenwicht en rust. Belangengroepen binnen de staat moeten binnen zekere grenzen worden gehouden, omdat de staat het geheel stelt boven de delen. De staat verzet zich dan ook tegen totalitaire aanspraken van alles en iedereen. Voor religie betekent dit dus dat zij de staat in gevaar brengt als zij het domein en het eigen mandaat van de staat niet erkent. Maar ook wanneer religie totalitaire trekken krijgt en bijvoorbeeld het Koninkrijk van God op aarde wil vestigen.

STELLING 3 De huidige Nederlandse democratische rechtsstaat is voortgekomen uit joods-christelijke en humanistische tradities; dit gegeven moet leidend zijn bij de inpassing van de islam binnen de rechtsstaat en bij de handhaving van de scheiding van kerk en staat.

Naar een islamitische zuil?

De scheiding van kerk en staat, de acceptatie van mensenrechten als de vrijheid van meningsuiting en de godsdienstvrijheid, maar ook de gelijkwaardigheid van verschillende mensen, zijn zaken die buiten de westerse wereld veel minder vanzelfsprekend zijn. De integratieproblemen van groepen moslims zijn dan ook niet verwonderlijk. Moslims worden in Nederland terecht niet uitgesloten van rechten en vrijheden, maar men moet daar wel mee om kunnen gaan. De geschiedenis van de islamitische filosofie toont aan dat de islam in staat is om in zijn denken de intellectuele verdienste van een andere cultuur te waarderen. Degenen die pessimistisch zijn over de integratie van moslims in de moderne westerse samenleving, moeten samen met moslims terugkijken naar de eerste eeuwen van de islam. Islamitische geleerden waren toen al in staat de waarde van bronnen die niet uit de islam afkomstig waren, in te zien. Veel geschriften van Aristoteles waren aanvankelijk alleen in het Arabisch beschikbaar. Die wetenschap moet ons beeld van de verenigbaarheid van de islam met de westerse maatschappij bepalen, en ze moet moslims ervan overtuigen dat zij de verdienste van onze samenleving moeten waarderen. De geschiedenis toont aan dat dat mogelijk is.

Helaas komt het nogal eens voor dat men met een beroep op vrijheden onvrijheid laat bestaan. Zo is het bijvoorbeeld mogelijk om met een beroep op de vrijheid van godsdienst vrouwen in een boerka te laten rondlopen. De andere kant van de medaille is wel dat deze opvatting zeer vrouwonvriendelijk is en een onvrije situatie voor vrouwen veroorzaakt. Hetzelfde geldt voor sommige moskeeën of andere islamitische organisaties waar men met gebruikmaking van godsdienstvrijheid probeert de rechtsstaat te ondermijnen.

Vanuit sociologische kringen (onder anderen door Anton Zijderveld) wordt regelmatig gepleit voor het stimuleren van een gematigde islamitische zuil. Dit met als doel om radicale en ongrijpbare krachten te neutraliseren. Verzuiling heeft in Ne-

derland – vooral achteraf gezien – een zeer groot emancipatoir effect gehad. Binnen de zuilen bestond een opwaartse mobiliteit, die kadervorming en vooruitgang bevorderde. Tevens zorgden de zuilen voor een nationaal besef, via verbindingen tussen de kaders en de leiders van de verschillende zuilen. Drie compilerende tendensen dienen zich aan met betrekking tot de islamitische zuilvorming.

In de eerste plaats is er bij de islamitische bevolkingsgroepen nog te veel sprake van een bepaalde klasse van de maatschappij. De christelijke zuil omvatte mensen van allerlei 'klassen' en 'standen' en kon zo een minimaatschappij creëren. Paul Scheffer merkt in zijn boek *Het land van aankomst* terecht op dat de 'achtergrond van de moslimmigranten van belang is bij een beoordeling of oude middelen (zoals verzuiling, red.) in nieuwe omstandigheden nog wel werken'. De islamitische bevolking lijkt nog niet voldoende vertegenwoordigd te zijn in verschillende standen en klassen van de maatschappij om een levensvatbare zuil te kunnen vormen.

In de tweede plaats is er sprake van een zeer grote ongelijkzijdigheid van ontwikkeling. De 'autochtone' christelijke, socialistische en liberale Nederlandse zuilen zijn nagenoeg verdwenen. Alleen het bestaan van verschillende omroepverenigingen articuleert nog het zuilenstelsel. Voor het grootste deel van het maatschappelijke leven geldt echter de pluriformiteit als belangrijkste kenmerk. Individualisering en structurele differentiatie van de levenssfeer hebben het zuilenstelsel in nagenoeg de gehele Nederlandse maatschappij ondermijnd. Het doet daarom vreemd aan te pleiten voor een nieuwe islamitische zuil, die – de geschiedenis van de oude zuilen extrapolierend – eenzelfde proces zou moeten doormaken als de verdwenen Nederlandse zuilen.

Ten derde moeten we vóór alles bedenken dat de voormalige Nederlandse zuilen een dak droegen (de Nederlandse rechtsstaat, taal en geschiedenis), waardoor de

Een cultuurrelativistische houding zorgt er niet alleen voor dat we in confrontaties met andere opvattingen ons genoodzaakt zien om toe te geven, ook zal een cultuur met zo weinig zelfvertrouwen buitenstaanders nooit aanspreken als iets waar ze zelf deel van uit zouden willen maken. Wie wil er nu bij de verliezers horen?

levensbeschouwelijke 'apartheid' nooit uitgelopen is op een gewelddadig conflict. Hier kan nogmaals Paul Scheffer genoemd worden: "Nu we te maken hebben met nieuwe verzuilingsinitiatieven, vormen die geschiedenis, taal en grondwet een minder vanzelfsprekend verband dat de verdeeldheid zou kunnen temperen." Gemeenschappelijke taal, geschiedenis en grondwet dienen dus het dak te zijn van een verzuild bestel!

STELLING 4 Verzuiling van moslims in Nederland is beslist onwenselijk.

Democratische rechtsstaat

De democratische rechtsstaat is het waard om verdedigd te worden. De rechten en vrijheden die hij garandeert, maken een hoge mate van pluriformiteit in de samenleving mogelijk. Voorwaarde is dan wel dat de rechten en vrijheden van de democratische rechtsstaat door iedereen geaccepteerd worden. Dat betekent dat er in Nederland geen plaats is voor islamitisch recht. Eigen rechtbanken, zoals als eens in Canada en Engeland geopperd, zijn een brug te ver. De uitlatingen van minister Donner, in 2005, waarin hij suggereerde dat de sharia met een tweederdemeerderheid zou moeten kunnen worden ingevoerd, zijn schadelijk voor de verhouding van religie tot de staat en ze bevorderen een tweedeling in de maatschappij.

Er zijn waarden en rechtsbeginselen die belangrijker zijn dan de wil van het volk op een bepaald moment. Bovendien past dit soort recht niet binnen de Nederlandse rechtsorde en rechtscultuur. Vanuit de historie en gezien de situatie in de islamitische wereld zien we dat een scheiding van kerk en staat en een democratische rechtsstaat voor de islam op dit moment geen vanzelfsprekende zaken zijn. De verhouding is niet zelden gespannen en er zijn groeperingen die de strijd met de westerse wereld ook daadwerkelijk aangaan.

Als bestaansvoorwaarde voor onze vrijheid geldt dan ook dat van iedereen verwacht mag worden dat rechten en vrijheden worden gerespecteerd. In onze democratische rechtsstaat worden wetten gemaakt door de volksvertegenwoordiging en de regering. Deze wetten moeten bovendien gebaseerd zijn op de rechtsbeginselen en waarden die zich in de Europese geschiedenis hebben ontwikkeld. Daarmee kan niet worden gemarchandeerd.

STELLING 5 De islamitische gemeenschappen in Europa moeten het beginsel van de scheiding van kerk en staat volledig onderschrijven.

STELLING 6 Invoering van de sharia (islamitische wetten en regels) mag nooit worden toegestaan, ook niet via eigen rechtbanken die specifiek voor de islamitische gemeenschap gelden.

STELLING 7 Evenals in Duitsland moet worden bepaald dat de zogenaamde klassieke grondrechten (onder meer vrijheid van meningsuiting en vrijheid van godsdienst) nooit gewijzigd kunnen worden.

Nationale trots

De problemen rondom immigratie vinden onder andere hun basis in een gevoel van vervreemding. Dit heeft niet enkel met de islam te maken, maar ook met een toenemende, meer algemene diversiteit en globalisering van de leefwereld die mensen als hun thuis beschouwen. Het is menselijk om veranderingen in de directe leefomgeving met argwaan te bezien, en zo geldt voor immigranten dat zij zich niet meteen thuis zullen voelen in een voor hen vreemde wereld.

Dergelijke problemen zijn niet zomaar op te lossen. We kunnen net zomin van immigranten verwachten dat ze zich meteen probleemloos schikken naar de waarden en normen van een nieuwe omgeving, als dat we kunnen verwachten dat de autochtone bevolking zich op zijn gemak gaat

voelen. Een stap in de goede richting is op zijn minst het identificeren van noodzakelijke voorwaarden voor een oplossing.

Een eerste stap is een mentaliteitsverandering. Het gaat hier om wat door sommigen 'culturele capitulatie' wordt genoemd. Daarmee wordt vooral een cultuurrelativistische houding bedoeld die inhoudt dat we in Nederland (en in het Westen) niet gerechtvaardigd zouden zijn om tegenover anderen onze waarden en normen te verdedigen. Dit zorgt er niet alleen voor dat we in confrontaties met andere opvattingen ons genoodzaakt zien om toe te geven, maar een cultuur met zo weinig zelfvertrouwen zal buitenstaanders nooit aanspreken als iets waar ze zelf deel van uit zouden willen maken. Wie wil er nu bij de verliezers horen? Men moet juist trots willen zijn op het nieuwe thuis, het nieuwe vaderland.

Waarom nu juist nationale beleving, en niet simpel een set universele liberale overtuigingen? Dit omdat burgerschap, als manier om de loyaliteit en de inzet van burgers te waarborgen, niet bestaat uit de 'lege' en 'koude' waarden van de democratie, maar juist een 'warme' invulling moet hebben die mensen inspireert. Mensen voelen zich niet verbonden met vrijheid, maar met de gemeenschap waarin die vrijheid mogelijk wordt gemaakt. In een wereld waarin gedeelde religie of gewoonten tot het verleden behoren, is liefde voor het land, als de plek waar we in vrijheid kunnen leven, een manier om een toenemend diverse samenleving toch op een hoger niveau aan te binden. Het is die toenemende diversiteit die we moeten overwinnen, niet door alles in één vorm te willen forceren, maar door in die diversiteit een gezamenlijk belang te identificeren, namelijk: Nederland. De VS zijn in dit opzicht een welbekend voorbeeld, van een land waar een enorme diversiteit aan mensen samenkomen, ondanks hun verschillen, als Amerikanen. Zo moeten wij ook samenkomen, met al onze verschillende etnische, religieuze en anderszins diverse achtergronden, als Nederlanders. Dit niet om oude natio-

nalistische sentimenten – die eerder met een vijandig superioriteitsdenken worden geassocieerd – te doen herleven, maar om een collectief belang in onze levenswijze van vrijheid en democratie handen en voeten te geven, in de vorm van ons land, waarbinnen alles moet gebeuren

STELLING 8 Een verandering in de richting van een weloverwogen nationale beleving is noodzakelijk, willen we behouden wat we hebben.

Burgerschap

Velen zouden willen dat het anders was, maar mensen zijn niet tot offers (in wat voor vorm dan ook) bereid voor iets wat alleen als rationeel ideaal bestaat. En het is ook de bereidheid tot concessies voor het grotere goed die we terugvinden in idealen van burgerschap. Het gaat dan bijvoorbeeld niet alleen om bereidheid tot offers in tijden van oorlog, maar ook om een mentaliteit bij mensen die niet het onderste uit de kan willen halen als het gaat om de vraag 'wat kan het land voor mij doen?' "Ask not what your country can do for you, ask what you can do for your country," was de beroemde uitspraak van John F. Kennedy. Zo'n uitspraak is alleen relevant als er een land is waar we iets voor kunnen doen, maar belangrijker nog: als er een land is waar we iets voor willen doen. En wie wil nu concessies doen aan iets waar die persoon zich totaal niet mee verbonden voelt? Spreken over nationale trots als iets wat tot gewapende conflicten leidt, moet echt tot het verleden behoren, willen we serieus werk maken van het thema van dit kabinet: sociale cohesie.

STELLING 9 Burgerschap als herleefd ideaal moet worden aangevuld met nationaal bewustzijn en een nationale loyaliteit als onmisbare onderdelen.

Ik neem een abonnement op Opinio

Naam

Adres

Postcode en woonplaats

E-mail

- Ik wil een acceptgiro toegestuurd krijgen en betaal €27
- Ik machtig Opinio eenmalig €25 van mijn bank/gironummer af te schrijven

Rekeningnummer

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Handtekening

Stuur deze bon op naar: Opinio Abonnementen,
Antwoordnummer 1185, 1110 VB Diemen
Een postzegel is niet nodig.

SPECIALE AANBIEDING

Neem/Geef een abonnement op het enige echte opinieweekblad een halfjaar voor €25

Ga naar www.opinio.nu / bel 020-5691192 / vul de bon in

Ik geef een abonnement op Opinio cadeau

BEGUNSTIGDE

Naam

Adres

Postcode en woonplaats

E-mail

GEVER

Naam

Adres

Postcode en woonplaats

E-mail

- Ik machtig Opinio eenmalig €25 van mijn bank/gironummer af te schrijven

Rekeningnummer

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Handtekening

Stuur deze bon op naar: Opinio Abonnementen,
Antwoordnummer 1185, 1110 VB Diemen
Een postzegel is niet nodig.

Ik neem een proefabonnement op Opinio

Naam

Adres

Postcode en woonplaats

E-mail

- Ik wil een acceptgiro toegestuurd krijgen en betaal €12
- Ik machtig Opinio eenmalig €10 van mijn bank/gironummer af te schrijven

Rekeningnummer

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Handtekening

Stuur deze bon op naar: Opinio Abonnementen,
Antwoordnummer 1185, 1110 VB Diemen
Een postzegel is niet nodig.

Neem/Geef een proefabonnement op het enige echte opinieweekblad 10 nummers voor €10

Ga naar www.opinio.nu / bel 020-5691192 / vul de bon in

Ik geef een proefabonnement op Opinio cadeau

BEGUNSTIGDE

Naam

Adres

Postcode en woonplaats

E-mail

GEVER

Naam

Adres

Postcode en woonplaats

E-mail

- Ik machtig Opinio eenmalig €10 van mijn bank/gironummer af te schrijven

Rekeningnummer

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Handtekening

Stuur deze bon op naar: Opinio Abonnementen,
Antwoordnummer 1185, 1110 VB Diemen
Een postzegel is niet nodig.

COLOFON

Opinio Media BV
Postbus 10794
1001 ET Amsterdam
www.opinio.nu
T 020 5353480
E info@opinio.nu

Opinio
Abonnementen en bezorging
Postbus 54 1110 AB Diemen
T 020 5691192
F 020 5691112
E abonnementen@opinio.nu

Abonnementsprijzen:

Opinio Krant: €50 per halfjaar
Opinio Audio: €50 per halfjaar
Opinio Mobiel: €50 per halfjaar
Opinio Multimedia: €75 per halfjaar
Studenten abonneren zich voor de halve prijs.

Proef- en cadeau-abonnementen zijn eenmalig.

Abonnementen gaan in met het eerstvolgende nummer en gelden tot wederopzegging (uiterlijk 4 weken voor afloop van de abonnementsperiode schriftelijk opzeggen). Gegevens worden niet gebruikt voor andere doeleinden.

Hoofdredactie
Jaffe Vink

Adjunct-hoofdredacteur
Bart Jan Spruyt

Redactie
Diederik Boomsma, Jan Stassen, Yoram Stein, Jan Wynsen

Ontwerp
Willem van Zoetendaal, Floor Koomen

Vormgeving
Floor Koomen, Céline Wouters

Chef de bureau
Conny Jongbloed

Medewerkers
Machteld Allan, Anne Applebaum, Erdal Balçi, Benno Barnard, Antoine Bodar, Frits Bolkestein, Pascal Bruckner, Paul Cliteur, Theodore Dalrymple, Afshin Ellian, P.C. Emmer, Derk Jan Eppink, Sylvain Ephimenco, Piet Gerbrandy, Marieke van Gessel, Hans Jansen, Lee Harris, Robert D. Kaplan, Andreas Kinneging, Bernard-Henri Lévy, Anita van Ommeren, Willem Jan Otten, Jelle Reumer, Xandra Schutte, Roger Scruton, Spengler, Frédérique Spigt, Álvaro Vargas Llosa, Ad Verbrugge, Sarah Verroen, Lorenzo Vidino, Michiel Visser, Henny Vrienten, Elly de Waard

Uitgever
Roel Pieper

Druk, internet, audio en mobiel
Wegener Nieuwsdruk Twente, I&DT, Dedicon, Service2Media